

ברית בין הבתרים לאורך הדורות

מים ראשונים: מה מקומה של ברית בין הבתרים בהיסטוריה של העם היהודי? האם היא מתייחסת רק לגלות מצרים או יותר מכך? האם זו גזירה קדומה שמלווה את עם ישראל לדורותיו? והכל בגלל שאמר אברהם "במה אדע כי אירשנה"? וכבר כתבנו דברים דומים בדברינו [במה אדע כי אירשנה](#) בפרשה זו והפעם נלך בדרך אחרת.

וַיֹּאמֶר לְאַבְרָם יְדַע תְּדַע כִּי גֵר יִהְיֶה זְרַעְךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם וְעֲבָדוּם וְעָנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה (בראשית טו יג).¹

בראשית רבה מד יח

"וַיֹּאמֶר לְאַבְרָם יְדַע תְּדַע כִּי גֵר יִהְיֶה זְרַעְךָ". "ידוע" - שאני מפזרן, "תדע" - שאני מכנסן. "ידוע" - שאני ממשכנן, "תדע" - שאני פורקן.² "ידוע" - שאני משעבדן, "תדע שאני גואלן".³

מכילתא דרבי ישמעאל יתרו פרשה ט

הראהו ארבע מלכיות שהן עתידין לשעבד את בניו. שנאמר: "ויהי השמש לבא ותרדמה נפלה על אברם והנה אימה חשכה גדולה נופלת עליו" (בראשית טו יב). "אימה" - זו מלכות בבל, "חשכה" - זו מלכות מדי, "גדולה" - זו מלכות יון, "נופלת" - זו מלכות רביעית, רומי חייבתא.⁴

ויקרא רבה כט ב

ר' ברכיה ור' חלבו בשם ר' שמעון בן מנסיא משום ר' מאיר: הראהו שרה של בבל עולה ויורד, ושל מדי עולה ויורד, ושל יוון עולה ויורד, ושל אדום עולה ויורד. אמר לפניו: ריבון העולמים, כשם שיש לאלו ירידה כך יש לי ירידה? אמר לו הקב"ה: "אל תחת!" עלה, שאתה עולה ואין אתה יורד. ואעפ"כ נתיירא ולא עלה. ר' ברכיה ור' חלבו ור' שמעון בן מנסיא: ר' מאיר היה דורש: "בכל זאת חטאו עוד ולא האמינו בנפלאותיו" (תהלים עח לב)⁵ - מדבר ביעקב, שלא האמין ולא עלה. אמר לו הקב"ה: יעקב, אילו האמנתה ועלית, שוב לא היית יורד. עכשיו שלא האמנת ולא עלית, הרי בניך נאחזין באומות ומסתבכין במלכיות, ממלכות למלכות: מבבל למדי וממדי ליוון ומיוון לאדום.⁶

מסכת סוטה דף יא עמוד א

וישלחהו מעמק חברון - א"ר חנינא בר פפא: בעצה עמוקה של אותו צדיק שקבור בחברון, דכתיב: "ידוע תדע כי גר יהיה זרעך".⁷

¹ "ידע תדע" הוא לשון קשה של ציווי או אף של אזהרה. ראה למשל אזהרתו של שלמה לשמעיה בן גרא, מלכים א פרק ב לו-לז: "בגהלך בית בירושלם וישבת שם ולא תצא משם אנה ואנה: והיה ביום צאתך ועברת את נחל קדרון ידע תדע כי מות תמות דמך יהיה בראשך". או גם דברי האזהרה של יוחנן בן קרח לגדליהו, ירמיהו מ יד: "הידע תדע כי בעליס מלך בניעמון שלח את ישמעאל בנתניה להלתך נפש". ויש עוד "ידוע תדע" במקרא. לשון קשה זו משמשת גם כאן ברקע הדרשות.

² פודה אותם. יקום פורקן מן שמיא, ויצמח פורקניה וכו'. וגם בעברית: לפרוק משא היינו לשחרר.

³ מדרשים רבים, בעיקר אלה העושים את החשבון של ארבע מאות שנה מול ארבע מאות ושלושים ומול מאתיים ועשר, מתייחסים לברית בין הבתרים בהקשר הספציפי של גלות מצרים. ראה למשל פסיקתא דרב כהנא פרשה ה: "בשעה שבא משה ואמר לישראל: בחודש הזה אתם נגאלין, אמרו לו: רבינו משה, היאך אנו נגאלין? לא כך אמר הקב"ה לאבינו אברהם: ועבדו וענו אותם ארבע מאות שנה, והלא אין בידינו אלא מאתיים ועשר! אמר להם: הואיל והוא חפץ בגאולתכם אינו מביט בחשבונותיכם". ראה גם רש"י על הפסוק שלנו ועל במדבר רבה כג ח. בפשטות, מדובר על גלות מצרים הגם שאין היא נזכרת במפורש בברית בין הבתרים, רק: "הגוי אשר יעבודו", "בארץ לא להם". גם את המדרש בו פתחנו ניתן לראות בהקשר הספציפי של גלות מצרים דווקא. אך לשונו מרמזת, לדעתנו, על הקשר רחב יותר של כל הגלויות הצפויות לעם ישראל במרוצת הדורות.

⁴ כינוי לרומא 'המלכות החייבת' כאן הדברים הרבה יותר חדים וברורים. ברית בין הבתרים חוזה את כל הגלויות של עם ישראל לדורותיו. ראה גם בראשית רבה מד יז בפרשתנו, וכן תרגום יונתן על הפסוק ומדרשים ופרשנים רבים אחרים.

⁵ פרק עח בתהלים הוא אחת הסקירות ההיסטוריות הנדירות שיש בתנ"ך ומזכיר בסגנונו גם את שירת האזינו. (ראה דברינו [סקירות היסטוריות בתנ"ך](#) בפרשת מסעי). ור' מאיר דורש פסוקים בפרק זה לחומרה, כמו גם הפסוק: "ויפתוהו בפיהם ובלשונום יכזבו לו" שמופיע בהמשך, שלדבריו זהו חטא העגל.

⁶ הרי לנו התחנה הראשונה, גלות "ארמי אובד אבי" שאנו מזכירים בהגדה (דברים כו ה, ראה רש"י שם), שהיא בעצם הגלות הראשונה לאחר ברית בין הבתרים. מחד גיסא, היא כלולה בתוך ה"ארבע מאות שנה" (רש"י על הפסוק שלנו), אבל בעצם היא גלות נפרדת. בכל מקרה, יש קשר מעניין בין חזון הסולם לברית בין הבתרים. אברהם נענש בעבור שאמר: "במה אדע כי אירשנה" וגם יעקב נכדו נענש משום שלא האמין ביכולתו לעלות ולהצליח במקום שהממלכות הגדולות עלו ונכשלו. ראה דברינו [סולם - סמל יעקב](#) בפרשת ויצא.

⁷ ובבראשית רבה פד יג פרשת וישב הנוסח קצת שונה: "אמר ר' אחא: הלך להשלים אותה העצה העמוקה שנתן הקב"ה בינו ובין חבר הנגא שהיה קבור בחברון". הכינוי "חבר הנאה" הוא מיוחד ויחידאי לאברהם ונמצא רק במדרש זה. לעצם הנושא, המדרש

מדרש תנחומא (בובר) פרשת וישב סימן יח

לפיכך היה יעקב מתיירא לירד למצרים, לפי שנגזר על אברהם: "ידוע תדע כי גר יהיה זרעך", וישב לו בארץ כנען.⁸ באו ואמרו לו: נמכר יוסף... והרי הוא נתון במצרים, כיון ששמע יעקב כן אמר הרי אני יורד למצרים, אע"פ שאני פורע שטריו של אברהם.⁹

שמות רבה ה כב

באותה שעה בא משה והשיב דברים לפני הקב"ה אמר לו למה הרעות לעם הזה... העם הזה מה עשו שנשתעבדו מכל הדורות שעברו? ואם בשביל שאמר אברהם אבינו: "במה אדע כי אירשנה" ואמרת לו ידוע תדע כי גר יהיה זרעך? אם כן הרי עשו וישמעאל מבניו והן צריכין להשתעבד כמו הם. ואפילו כן, היה לו להשתעבד דורו של יצחק או דורו של יעקב לא לעם הזה שהוא בדורי...¹⁰

שמות רבה כ יא

לכך נאמר "ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים". למה? אלא שטעו שבטו של אפרים ויצאו ממצרים עד שלא שלם הקץ ונהרגו מהם ל' רבוא ולמה נהרגו שחשבו מיום שנדבר אברהם בין הבתרים וטעו ל' שנה.¹¹

במדבר רבה יט טו

"וישלח משה מלאכים מקדש אל מלך אדום: כה אמר אחיך ישראל אתה ידעת את כל התלאה אשר מצאתנו" (במדבר כ יד) - אמרו לו: אתה ידעת כשאמר הקב"ה לאברהם: "ידוע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה" - אנו נשתעבדנו ואתה בן חורין... משל לשני אחים שיצא שטר חוב על זקנם.¹² פרע אותו אחד מהם. לימים התחיל לשאול חפץ מאחיו. אמר לו: אתה יודע שאותו חוב על שנינו היה ואני הוא שפרעתיו. אל תחזירני מן חפצי שאני שואל.¹³

לא יכול למצוא סיבה אחרת לכך שיעקב שולח את יוסף אל אחיו ששנאו אותו, אלא בראייה של גזירה היסטורית. ראה אור החיים על פסוק זה שהשתדל לפרש בדרך אחרת וראה גם כלי יקר וזה כבר עניין אחר ואכמ"ל.

⁸ יעקב יודע על גזירת ברית בין הבתרים ומנסה למנוע אותה, בכך שהוא נצמד לארץ כיצחק אביו. ראה מעשיו כשהוא חוזר לארץ בפרשת וישלח, בדברינו [ויחן את פני העיר](#), ובפתיחת פרשת וישב - בארץ מגורי אביו. ומה יהיה על הגזירה שנגזרה על אברהם סבו? "בהדי כבשי רחמנא למה לך" (ברכות י ע"א) והרבה שלוחים למקום. האם מדרש זה חולק על המדרש הקודם?

⁹ האהבה והגעגועים ליוסף הם שהכריעו בסופו של דבר, גם בידיעה שבכך הוא לוקח על עצמו את קיום הגזירה של סבא אברהם ופורע את שטריו. ראה דברינו [האם נגזר על אבותינו לרדת למצרים](#) בפרשת וארא, וכן דברינו [אל תירא מרדה מצרימה](#) בפרשת ויגש. ובין השיטין נשאל: מדוע באמת לא התפללו האבות על ביטול הגזירה?

¹⁰ משה לא מוכן לקבל גזירות קדומות ולא משלים איתן. החשבונות ההיסטוריים, כולל ברית בין הבתרים, אינם עומדים מול סבלו של העם ואחריותו של מנהיג הדור. ראה זעקתו הקשה עליה הרחבנו בדברינו [אותם הנתונים תחת הבנין](#) בפרשת שמות. אבל כאשר זה "נוח לך", משה כן נצמד לברית בין הבתרים. ראה שמות רבה טו יד: "אמר משה להקב"ה: מי אנכי כי אלך אל פרעה וכי אוציא את בני ישראל... וכי אני הוא אותו שכתוב בו: דן אנכי, שאתה משלחני לגואלן? לא כך הבטחת לאברהם ואמרת לו: וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי? לא כך אמרת ליעקב: אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה, מי אנכי? אמר לו הקב"ה: חיך אני יורד ומצילך". מי אנכי שאקיים את הבטחת "דן אנכי"? אבל מאוחר יותר בא משה עצמו ו"גוזר גזירות" על עם ישראל הקשורות בלולת, בתוכחותיו בספר ויקרא, ועוד יותר, בתוכחותיו הקשות בספר דברים פרשות כי תבא ונצבים. והנביאים שבאו אחריו למדו ממנו לא לקבל גזירות כאלה. ראה גמרא מכות כד ע"א: "אמר ר' יוסי בר חנינא: ארבע גזירות גזר משה רבנו על ישראל, באו ארבעה נביאים וביטלו. משה אמר: וישכון ישראל בטח בדד עין יעקב, בא עמוס וביטלה, שנאמר: חדל נא מי יקום יעקב וגו', וכתוב: נחם ה' על זאת. משה אמר: ובגוים ההם לא תרגיע, בא ירמיה ואמר: הלוך להרגיעו ישראל".

¹¹ ובשיר השירים רבה פרשה ב על הפסוק "השבעתי אתכם בנות ירושלים אם תעירו ואם תעוררו" הובאו הדברים באריכות: "רבי אוניא אמר: ד' שבועות השביעין כנגד ד' דורות שדחקו על הקץ ונכשלו, ואלו הן: אחד בימי עמרם, ואחד בימי דיניי, ואחד בימי בן כוזבא, ואחד בימי שותלח בן אפרים... והן היו מחשבין בשעה שנתגזרה גזרה כשדבר הקב"ה עם אברהם אבינו בין הבתרים ומשנולד יצחק התחיל, מה עשו נתקבצו ויצאו למלחמה ונפלו מהן חללים הרבה, מפני מה שלא האמינו בה' ולא בטחו בישועתו על שעברו על הקץ ועברו על השבועה, אם תעירו ואם תעוררו" ... עד שתחפץ - עד שנעשה חפצו של זקן". הרי שברית בין הבתרים ויציאת מצרים משמשים גם בית אב למחסום בפני כל מחשבי ודוחקי הקצים. למרות שנתנו זמנים ואולי אפילו תאריכים, רק הקב"ה יכול לחשב את הקץ כמו שאנו אומרים בהגדה: "ברוך שומר הבטחתו לישראל ברוך הוא, שהקב"ה חישב את הקץ לעשות כמו שאמר לאברהם אבינו בין הבתרים שנאמר ידע תדע". ובסידור ר' עמרם גאון הנוסח הוא: "שהקב"ה מחשב את הקץ לעשות". חישב - יציאת מצרים בלבד, מחשב - בכל דור ודור. עוד על בני אפרים שניסו לדחוק את הקץ של שעבוד מצרים, ראה שמות רבה פרשה כ סימן יא, בדברינו [לא דרך ארץ פלשתים](#) בפרשת בשלח.

¹² בשל אברהם שחטא כשאמר "[במה אדע כי אירשנה](#)". ראה דברינו בנושא זה בפרשה זו בשנת תש"ס.

¹³ עם ישראל יוצא משעבוד מצרים ופוגש בדרך לארץ את אחיו "עשו הוא אדום" ומזכיר לו שבעצם גזירת ברית בין הבתרים הייתה על שניהם. כידוע, חז"ל הרחיבו מאד את המושגים "אדום" ו"עשו" לא רק לשעתם אלא לדורות: מלכות רומי (לפני ואחרי שהתנצרה, ועל כך יש מדרשים רבים) ומאוחר יותר הנצרות עצמה (ר' אברהם בן הרמב"ם, מהדורת ויזנברג, עמ' סד: "והם (=האדומים) היו [סבה ל]התגלות הדת הנוצרית... לפיכך נתיחסו הנוצרים כולם לאדום". וכן הוא בפיוטים: "דחה אדמון בצל צלמון" ועוד). לאור זאת, מקבל המשפט "אנו השתעבדנו ואתה בן חורין" משמעות היסטורית מיוחדת עד ימינו אנו! ראה ספרו של [ישראל יעקב יובל "שני גוים בבטון", עלמא | עם עובד, תש"ס](#). ראה גם ספרה של [עירית אמינון, עשו אחי - אבי](#)

דברים רבה ב כב

"כי תוליד בנים ובני בנים ונושנתם בארץ והשחתם ועשיתם פסל תמונת כל ועשיתם הרע בעיני ה' אלהיך להכעיסו" (דברים ד כה) - רבנן אמרי: יתברך שמו של הקב"ה שיודע מה היה ומה עתיד להיות ... כיצד? בפרשה זו הראה משה לישראל אם חטאו היאך הם עתידים לגלות והיאך הן עושין תשובה והיאך הם נגאלים.¹⁴

שבת שלום
מחלקי המים

אדום ורומי, הוצאת ראובן מס. ואף אנו שלחנו ידינו בנושא זה במספר דפים. ראה הגיליון **פרידת יעקב ועשו – סגירת החשבון?** בפרשת וישלח ומשם הפניה לגיליונות נוספים. ראה גם **יעקב ועשו בספר דברים**.

¹⁴ מדרש זה מציג אלטרנטיבה ברורה לגזירה הקדומה של ברית בין הבתרים. הגלות איננה "גזירת גורל" כתוצאה מחטא קדמון של האבות או מי שהוא, אלא תוצאה ברורה של חטא של אותו הדור. ואם יעשו תשובה יגאלו. ואם לא יחטאו שוב לא יגלו. ובתורה הוא הרבה כך, בפרט בפרשת התשובה בפרשת נצבים, ראה דברינו **מתשובה לשיבה** שם. אך אנו כדרכנו חפשנו מדרש על מנת להמתיק את מרירות הגלויות ולמצוא להם הסבר, נתפשו האבות כסמל, והנחמה לדור היא בבחינת "מה אנו טובים מאבותינו". אבל עם זאת, לכל גלות יש את הסיבה שלה ויש לה גם תשובה ואפשרות לגאולה. בכך, השלמנו מעגל וחזרנו למדרש בבראשית רבה בו פתחנו. אגב, הפסוק "כי תוליד בנים ובני בנים וכו'" עליו מתבסס המדרש, מצוטט לעתים כבעיה בנושא אחר של חופש הבחירה, אבל המדרש בלשונו בהחלט מרכז גם בעיה זו.